

Історія аграризму

History of agrarianism

УДК 141.7Донцов:[323.3:63-051]”19”(045)

DOI: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2024-32-Kornovenko-Morozov>

Serhii Kornovenko

Doctor of History, Professor, Director of the Research Institute of Peasantry and Agrarian History Studies, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6268-2321>

e-mail: s-kornovenko@ukr.net

Anatolii Morozov

Doctor of History, Professor, Head of the Department of Archival Studies and Special Branches of Historical Science, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5486-235X>

e-mail: anacid2012@ukr.net

Bibliographic Description of the Article: Kornovenko, S. & Morozov, A. (2024) Peasant Renaissance in Ukraine at the Beginning of the 20th Century: Dmytro Dontsov's Vision. *Ukrainskyi Selianyn [Ukrainian peasant]*. 32, 100-110. (In Ukrainian). doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2024-32-Kornovenko-Morozov>

PEASANT RENAISSANCE IN UKRAINE AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY: DMYTRO DONTSOV'S VISION

Abstract. *The goal of the study is to reveal the content of Dmytro Dontsov's concept of the peasant renaissance, the agrarian component in his theoretical heritage, presented in the work "The Foundations of our Politics".*

Conclusions. *The WWI and the peasant revolutions in Europe led to the emergence of a new player on the forefront of European history in the early twentieth century - the peasantry. According to D. Dontsov, "from a disheveled white slave, a slave of the city," the peasant became the center; "the axis around which the entire economic life of the countries torn by war begins to revolve." In fact, the emergence of this peasant-centeredness is the peasant renaissance in Central and Southeastern Europe in general and in Ukraine in particular. The revival of the peasantry, according to the philosopher's concept, led to its priority in the following areas:*

- 1) economy;
- 2) defense.

In the Ukrainian realities of that time, the thinker believed that "cradle of the nation... has now released weapons from its weak hands." In view of this, he believed that it was logical to turn to the peasantry and political influence.

Factually, Dontsov argues in favor of the peasantry as the leader of the modern Ukrainian nation, the peasantry as the bearer of Ukrainian identity, the embodiment of national ideals and virtues, and the socioeconomic and socio-political basis of Ukrainian statehood. He recognized without humiliation that Ukrainians are a peasant nation. "The Ukrainian peasant has already made his revolution and no longer needs any other," the philosopher stated.

In Dontsov's concept of the peasant renaissance, we can observe the intelligent and critical peasant-centeredness of its author. The thinker realized that in the early twentieth century the peasantry was not fully prepared for state-building. At the same time, in the context of the Ukrainian Revolution of 1917-1921, the peasantry acted, to use modern terminology, as a trigger for the then nonlinear processes of Ukrainian nation-building.

Keywords: *Dmytro Dontsov, peasant renaissance, Ukrainian peasantry, Ukrainian revolution, agrarianism.*

Сергій Корновенко

доктор історичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту селянства та вивчення аграрної історії, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6268-2321>

e-mail: s-kornovenko@ukr.net

Анатолій Морозов

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5486-235X>

e-mail: anicid2012@ukr.net

Бібліографічний опис статті: Корновенко С., Морозов А. Селянський ренесанс в Україні початку ХХ ст.: погляд Дмитра Донцова. *Український селянин*. 2024. Вип. 32. С. 100-110. doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2024-32-Kornovenko-Morozov>

СЕЛЯНСЬКИЙ РЕНЕСАНС В УКРАЇНІ ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ПОГЛЯД ДМИТРА ДОНЦОВА

Анотація. *Мета* дослідження – розкрити зміст донцовської концепції селянського ренесансу, представлений у праці «Підстави нашої політики».

Висновки. За Д. Донцовим, Перша світова війна, селянські революції в Європі зумовили те, що на авансцені європейської історії початку ХХ ст. з'явився новий Актор – селянство. На думку мислителя, «за галюканого білого раба, невільника міста» селянин став центром, «вісью, коло котрої зачинає крутити ся все господарське життя країн, діткнутих війною». По суті поява такої селяноцентричності й є селянським ренесансом у Центрально-Південно-Східній Європі загалом і в Україні зокрема. Відродження селянства, відповідно до концепції філософа, призвело до його пріоритетності у таких сферах: 1) економіка; 2) оборона. В українських тогочасних реаліях, як він вважав, «кляса дідицько-шляхоцька ... випустила тепер з своїх немічних рук зброю». Зважаючи на це, логічним, на його думку, є перехід до селянства і впливу політичного.

Фактично Д. Донцов обґрунтував роль селянства як провідника тогочасної української нації, як носія української ідентичності, втілення національних ідеалів і чеснот, соціально-економічної та суспільно-політичної основи української державності. Він без приниження визнавав, що українці – селянська нація, а Українська революція 1917 – 1921 рр. носила селянський характер: «Український селянин свою революцію вже зробив і ніякої иншої вже не потребує».

У донцовській концепції селянського ренесансу ми спостерігаємо розумний і критичний селяноцентризм її автора. Мислитель свідомий того, що на початку ХХ ст. селянство не було повною мірою підготовленим до державного будівництва. Водночас, за умов Української революції 1917 – 1921 рр. селянство виступило, послугуючись сучасною термінологією, тригером тогочасних нелінійних процесів українського націотворення.

Ключові слова: Дмитро Донцов, селянський ренесанс, українське селянство, Українська революція, аграризм.

Постановка проблеми.

З-поміж плеяди українських мислителів, теоретиків концепцій націотворення ХХ ст. чільне місце належить Дмитру Донцову. Висловлені ним думки, ідеї, підходи, розуміння особливостей вітчизняного націо- та державотворення, перспектив української політичної нації не втратили актуальності й за сучасних умов. Їхнє осмислення сприятиме чіткішому розумінню новітніх українських реалій, окресленню державницьких перспектив. Видання і перевидання його праць у роки незалежності України¹, з одного боку, є підтвердженням їх актуальності, з іншого – повернення з-за забуття постаті оригінального українського теоретика європейського рівня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретична спадщина мислителя, зважаючи на її потужний інтелектуальний потенціал, привертала, привертає і буде привертати увагу дослідників, громадських і політичних діячів, суспільства загалом. Кількісні та якісні показники вже нагромаджених знань стосовно неї є достатньою підставою для того, щоб говорити про донцовознавство як субдисциплінарний напрям наукового дискурсу. Зокрема, має місце й інституціоналізація донцовознавства. В Україні створено і функціонує Науково-ідеологічний центр імені Дмитра Донцова². Як за-свідчує аналіз новітньої історіографії³, у фокусі уваги дослідників здебільшого перебувають питання, що стосуються Д. Донцова як теоретика чинного українського націоналізму^{4, 5}, роз-

1 Донцов Д. Підстави нашої політики та інші праці. Тернопіль: Крила, 2022. 368 с.

2 Науково-ідеологічний центр імені Дмитра Донцова. URL: <http://dontsov-nic.com.ua/author/donzadmin/>

3 Шліхта І. Постаць Дмитра Донцова у працях українських учених. *Українська біографістика*. 2008. Вип. 4. С. 283 – 296.

4 Ситник О. Донцов Д. і проблема української національної ідеології. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2009. Вип. XXVII. С. 140 – 143.

5 Лукашенко Є. Чинний націоналізм Дмитра Донцова. *Політикус*. 2016. Вип. 3. С. 9 – 19.

робника націократичної концепції держави^{6,7,8}, зіставлення поглядів Д. Донцова і В. Липинського⁹ тощо.

Водночас, аспекти, присвячені донцовській концепції селянського ренесансу початку ХХ ст., ролі та значущості селянства в українських революційних подіях, у формуванні української державності представлені меншою мірою. Наприклад, О. Зайцевим розглянуто лише етапи в осмисленні Д. Донцовим Української революції 1917 – 1921 рр. та окремі сюжети в еволюції його поглядів стосовно неї¹⁰.

Мета статті.

Зважаючи на це, автори ставлять за мету розкрити зміст донцовської концепції селянського ренесансу, представлений у праці «Підстави нашої політики»¹¹.

Виклад основного матеріалу.

«Підстави нашої політики» – праця, що була написана Д. Донцовим за умов української революційної дійсності 1920 – 1921 рр. Над нею автор працював у Берні й завершив на початку січня 1921 р. Про це він повідомив у листі до дружини: «Книгу свою скінчив і чуюся як жінка, що вже має роди за собою»¹².

Чільне місце у книзі відведено аналізу Української революції 1917 – 1921 рр., безпосереднім учасником подій якої він був. Водночас, це не переказ фактів, а рефлексія мислителя про революцію як явище загалом і про Українську зокрема. Поняття «революція» філософ етимологічно виводить із французької – «la revolution», тобто «оборіт землі навколо сонця». На підставі цього Д. Донцов під поняттям «революція» розумів «... коловоротний рух, що кінчить ся в тім своїм пункті звідки почав ся ... рух, котрий ніколи ніякого кінця не сміє мати». Запропоноване тлумачення вигідно різнилося у кращій бік, порівняно із домінуючою тогочас версією поняття «революція», що «має в нас якийсь містичний і, що так скажу, анти-науковий змісл» як «просто великих розмірів дебош»¹³.

У природі революції, розмірковував Д. Донцов, домінує ірраціональне: «не акція, не свідомий плян, а помста». Відповідно революцію чинять не з метою, «щоби щось позитивного осягнути, лише тому, що ображене революційне сумління шукало виходу на вні»¹⁴. В оригінальний спосіб він трактував і поняття «контрреволюція». Її розумів як «тенденції замінити анархію новим, але все ж ладом, котрий, як і щойно повалений, незабаром зачинає зраджувати нахил до стабілізації, а значить і до консерватизму»¹⁵.

Революція 1917 – 1921 рр. ним ідентифікована як соціально-політична. Д. Донцов розрізнив російську і українську революції. Підставою для такого визначення стали її результати. На його думку, російська революція зумовила докорінні політичні зміни, спричинила падіння «царського абсолютизму, офіційного православ'я і політичної переваги російської народности». Результат Української революції – суб'єктивізація й становлення української нації. Це виявилось в уконституюванні «власних форм політичних, правно-державних і церковних»¹⁶. Рушійною силою і творцем Української революції, за мислителем, є «Українці, а не Росіяни»¹⁷.

6 Онуфріїв Р. Становлення та основні засади націократичної концепції держави в 1920-х – 1930-х рр. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 412 – 415.

7 Харахаш Б. Ідея нації у творчості Дмитра Донцова. *Українські проблеми*. 1998. № 1. С. 128 – 140.

8 Зайцев О. Доктрина Дмитра Донцова та її вплив на націоналістичний рух 1920 – 1940-х років. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. Вип. 24. С. 16 – 34.

9 Віхров М. Липинський і Донцов: спір на грані двох світів. URL: <https://tyzhden.ua/lypynskyy-i-dontsov-spir-na-hrani-dvokh-svitiv/>

10 Зайцев О. Осмислення досвіду Української революції у творах Дмитра Донцова. *Історія та історіографія в Європі*. 2016. Вип. 5. С. 77 – 88.

11 Донцов Д. Підстави нашої політики. Відень: видавництво Донцових, 1921. 212 с.

12 Зайцев О. Осмислення досвіду Української революції у творах Дмитра Донцова. *Історія та історіографія в Європі*. 2016. Вип. 5. С. 78.

13 Донцов Д. Підстави нашої політики. Відень: видавництво Донцових, 1921. С. 110.

14 Там само.

15 Там само.

16 Там само.

17 Там само. С. 111.

Ще одна відмінність Української революції від російської полягала в її характері, в конкретному русії або Акторі. Д. Донцов сформулював авторське бачення Української революції. Вона в його розумінні соціальна – буржуазна, а не соціалістична. Є «витворенням поважної верстви середнього селянського буржуа, типа, котрий *mutatis mutandis*, як одно око до другого буде подібний до сего мужика, котрому присвятив стільки годин свого таланту Мопасан». Для нього є очевидним, що несоціалістичний характер Української революції зумовлено такими факторами. По-перше, соціалістичні ідеї не мали масового поширення з-поміж селянства, «за ними ніхто не стояв, окрім горстки мійського робітництва і неосвіченої, здеклясованої та змосковщеної, хоч і закоханий в «Кобзарі», інтелігенції». Бідне селянство було «від соціалізму так само далеке, як й інші селяни». По-друге, робітники і селяни – відмінні один від одного. Насамперед у джерелах доходів. Робітник, маючи джерело доходів заробітну плату, «може бути соціалістом». Джерело прибутку селянина – приватна власність, а тому він є «сторонником засади приватної власности»¹⁸. Їхня окремішність за цим критерієм зумовлює і принципову відмінність між ними та між революціями, Акторами яких вони є. По-третє, метою участі селян у революції, беручи до уваги другий фактор, є збільшення власної заможності¹⁹.

Таким чином, узагальнив мислитель, революція, яку зробило в Україні селянство, не могла «бути соціалістичною, навіть в своїх замірах. Не була вона нею і фактично»²⁰. Українська революція, яка носила селянський характер, тривала від 1902 р. Її витoki Д. Донцов убачав у селянських бунтах 1902 р. на Харківщині та Полтавщині. В його розумінні – це вибух енергії української нації, який відбувся на три роки раніше за Першу російську революцію 1905 – 1907 рр.²¹

Обґрунтовуючи селянський характер Української революції 1917 – 1921 рр., ним звернено увагу на причини вибуху енергії української нації. Автором «Підстави нашої політики» запропоновано підхід, відповідно до якого «причини її лежали в недокінченості того перевороту, котрий зробив в 1863 р. Александр II». Мислитель припускається певної неточності. У зазначений ним рік царським урядом із метою не допустити поширення польського повстання на Правобережжі, його підтримку селянами, запроваджувався обов'язковий викуп землі селянами, а розмір платежів знижено на 20 %. Ці заходи прискорили ліквідацію тут стану тимчасово зобов'язаних селян. На обов'язковий викуп перейшло 1,5 млн селян. У такий спосіб прискорився перехід тимчасово зобов'язаних селян до категорії селян-власників²².

Очевидно, що Д. Донцов мав на увазі Велику реформу 1861 р. – ліквідацію кріпосного права у Російській імперії. Далі по тексту він однозначно говорить про недосконалість і незавершеність цього масштабного загальнодержавного заходу – ліквідації кріпосного права, наявність посткріпосницьких елементів на селі. «Недокінченість» Великої реформи 1861 р., на його думку, полягала у такому: 1) селянське малоземелля – «селяни втратили до 24% землі»; 2) економічна залежність селянина від пана; 3) низький економічний і соціально-правовий статус селянина; 4) прагнення селян до володіння землею, на якій він працював; 5) прагнення до волі – «остаточне скасування» панщини як економічної залежності²³.

Остання причина надає селянській за характером Українській революції ще однієї окремішньої від російської революції ознаки. На переконання Д. Донцова, – це європейськість. Зокрема, поділяючи думку О. Бауера, він «бачить в сій новій революції за повне знищення панщини аналогію до європейської революції 48 р.». Аналогічні селянські революції на початку ХХ ст. відбулися у «цілій Східній та Середній Європі. Угорщина, Румунія, Кроа-

18 Там само. С. 111.

19 Там само. С. 112.

20 Там само.

21 Там само. С. 109, 112.

22 Лазанська Т.І. ТИМЧАСОВОЗОВ'ЯЗАНІ СЕЛЯНИ. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Tymchasovozoboviazani_selyany

23 Донцов Д. Підстави нашої політики. Відень: видавництво Донцових, 1921. С. 112.

ція, Польща і Балканські Держави так само, як і Україна, стоять під знаком великої селянсько-буржуазної революції ... »²⁴.

Потужним зовнішнім геополітичним фактором новітньої історії країн Європи загалом і Центрально-Південно-Східної зокрема, на думку теоретика чинного націоналізму, стала Перша світова війна. Як потужний каталізатор трансформації карти Європи, вона спричинила докорінні багаторівневі зміни. Перший рівень – переформатування її політичного ландшафту. Другий – ренесанс селянства як активного суб'єкта історії. Третій – інструментом докорінних трансформацій Європи, окрім Першої світової війни, стала революція. Виявом першого, за Д. Донцовим, став «розпад трох великих держав, Росії, Австрії та Угорщини ...». Коректніше з позицій сучасних знань говорити про розпад чотирьох імперій: Російської, Австро-Угорської, Німецької та Османської. Однак це не змінює принципового моменту – появу нових суб'єктів тогочасних міжнародних відносин. Виявом другого в країнах, «котрі ми назвали скрайнім Сходом Окциденту», стало витіснення старих еліт: «на зміну їй (старій аристократії – С. К.) приходить нова кляса – селянська демократія», це мало «епохальне значіння в політичній історії Європи»²⁵. Виявом третього – селянська революція у країнах Центрально-Південно-Східної Європи.

Перша світова війна, селянські революції в Європі зумовили те, що на авансцені європейської історії початку ХХ ст. з'явився новий Актор – трансформатор довоєнного життя і конструктор нових політичних реальностей. Ним стало селянство. По суті аграрний сектор економіки європейських країн, селянська кооперація, селянство, як не парадоксально на перший погляд, опинилося у набагато вигіднішому соціально-економічному та соціально-політичному становищі, аніж було до того. Кризові явища у промисловості, фінансовій і банківській системах, урбаністичній культурі, на думку мислителя, звільнили «селянина від гіпотечарних довгів». Кайдани міської цивілізації з усіма її наслідками перестали сковувати енергію селянства, селянської кооперації. Її розвиток дав поштовх до якісних і докорінних змін, до появи нового типу селянина – раніше незнаного, невпізанного. За Д. Донцовим, «з загальноканого білого раба, невільника міста» селянин став центром, «віссю, коло котрої зачинає крутити ся все господарське життя країн, діткнутих війною»²⁶.

По суті поява такої селяноцентричності й є селянським ренесансом у Центрально-Південно-Східній Європі загалом і в Україні зокрема. Відродження селянства, відповідно до концепції філософа, призвело до його пріоритетності у таких сферах: 1) економіка; 2) оборона. Водночас відбулися трансформації й в українському націократичному житті. Вони стосуються зміни «земельної аристократії, що перестала віддавати суспільності соціальні вартості, відложила провід нації, уступаючи його новій клясі, котра має своїм ідеалом «організовану індивідуальну ініціативу» ...». В українських тогочасних реаліях, як вважав мислитель, «кляса дідицько-шляхоцька ... випустила тепер з своїх німецьких рук зброю». Зважаючи на це, логічним, на його думку, став перехід до селянства і впливу політичного²⁷.

Фактично Д. Донцов навів аргументи на користь селянства як провідника модерної української нації, як носія української ідентичності, втілення національних ідеалів і чеснот, соціально-економічної та суспільно-політичної основи української державності. Він без обгрунтовано констатував, що українці – селянська нація. «Український селянин свою революцію вже зробив і ніякої іншої вже не потребує»²⁸.

Рефлексії мислителя стосовно впливу Першої світової війни на українську селянську націю, її суб'єктивізацію не були, на наше переконання, «вигадками кабінетного вченого». Багато у чому його погляди на проблему суголосні з позицією інших учасників тогочасних революційних подій в Європі, насамперед в Україні. Наприклад, про українського селянина

24 Там само. С. 112 – 113.

25 Там само. С. 113.

26 Там само. С. 113 – 114.

27 Там само. С. 114.

28 Там само. С. 116.

як Актора українського соціально-економічного життя у 1918 р. йдеться у документах і матеріалах командування австро-німецького воєнного контингенту в Україні, тогочасній пресі²⁹ тощо.

У них містяться переконливі факти щодо ключової ролі українського селянства у соціально-економічному житті України. Так, під час виконання умов Брестського договору між УНР і Центральними державами, насамперед у частині зобов'язань УНР стосовно продовольчого постачання, стало очевидним, що розрахунки Центральних держав стосовно суб'єкта/суб'єктів постачання зернових були помилковими. Союзники УНР розраховували на те, що матимуть справу з нечисельними державними чи приватними агентами. На практиці все було по-іншому. У донесенні до Відня йшлося про те, що більшість приватних і державних зерносховищ порожні³⁰. Третина вирощеного врожаю, яку селяни отримали за свою працю, перебувала у них³¹. Окрім того, зважаючи на революційну активність селянства України, в його розпорядженні перебували зернові запаси, що поміщики залишили собі після розрахунку з селянами як із працівниками, й ті запаси, що держоргани та хліботоргові органи закупили до початку селянських збройних виступів. У такий спосіб станом на березень 1918 р. селяни стали монополістами на ринку зернопродуктів. У них зосереджувалося власноруч вирощене зерно, 1/3 від урожаю, отримана в оплату праці, а також зерно, експропрійоване під час селянської революційності.

Відповідно до таких реальних обставин командуванню австро-німецького контингенту в Україні, службам, задіяним у реалізації так званих «хлібних домовленостей», необхідно було мати справу не з кількома потужними постачальниками, а з мільйонами селянських господарств. За підрахунками О. Ауагана, мова йшла про 3657550 селянських господарств³².

Розуміючи, з одного боку, свою зернову монополію, а з іншого – гостру потребу в ньому Центральних держав, селянство грало свою гру, диктуючи правила, впливаючи на практичну реалізацію економічного складника Брестського договору. Стосовно цього В. Гренер у мемуарах писав: «Факт був той, що ніяких надвеликих обсягів зерна в Україні не існувало, і те, що було наявне, заховали [...]. Зважаючи на все це, запас зерна в Україні був все ще настільки великий, що вона могла без загрози для себе здійснювати вивіз, проте не в тому обсязі, який у нас очікували. Але як же ми могли отримати український лишок, якщо його добровільно не віддавали? Кожний окремих селянин нічого не давав вже тому, що запропоновані йому гроші, так званий ост-рубль, він знати не хотів, мав довіру лише до старого царського рубля, який для нас [відповідно до встановленого обмінного курсу] був [...] несприятливий і взагалі тільки зрідка міг бути добутий»³³.

З приводу перспектив реалізації домовленостей про вивіз зерна з України Август Баллін повідомляв Гольцендорфу про загальний песимізм щодо цього: «згідно з даними, що [...] надійшли, перспективи отримання підвозу з України дуже погані [...] Не можу судити, наскільки правдиві ці повідомлення, але, в будь-якому разі вони збігаються з тим, що я звідусіль чую, тобто що поки так званий хлібний мир з Україною викликав гірке розчарування»³⁴.

Селяни, за спостереженнями австро-угорських очевидців, поводити себе не так, як про це було сформовано враження. Вони не гнули спину перед владою, перед озброєними австро-німецькими солдатами, не боялися, а поводитися як господарі, як ті, від кого залежали, а не ті, хто залежав. «Вони стали непогамовні, без вузди»³⁵.

29 Автори висловлюють вдячність колезі – Борису Малиновському за люб'язно надані для написання статті німецькомовні першоджерела, за допомогу в їх перекладі.

30 Ereignisse in der Ukraine 1914 – 1922, deren Bedeutung und historische Hintergründe / Hgb. von Th. Hornykiewicz. Philadelphia, 1966. Band 1. P. 316.

31 Там само.

32 Auhagen O. Agrarfrage in der Ukraine. *Schmollers Jahrbücher*. 1919. № 43. P. 332.

33 Groener W. Lebenserinnerungen. Jugend. Generalstab. Weltkrieg. Göttingen, 1957. Pp. 390, 391.

34 Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапальского договора. Сборник документов. Москва: Политиздат, 1968. Т.1. (1917 – 1918 гг.). С. 501.

35 Ereignisse in der Ukraine 1914 – 1922, deren Bedeutung und historische Hintergründe / Hgb. von Th. Hornykiewicz. Philadelphia, 1966. Band 1. P.336.

Завдяки військовій службі мешканці сіл – недавні вояки російської царської армії – набули бойовий досвід, у них на руках було багато зброї, яку вони принесли з фронту. «Потрібно врахувати, що матимемо справу з сильно озброєним і звиклим до війни селянським населенням», – попереджав у своїй доповіді Гопман³⁶. Селяни прагнули миру й безпеки, але тільки таких миру й безпеки, «які їм залишать ними набути», – зазначав австро-угорський спостерігач³⁷.

Фактично про це йдеться й у візії Д. Донцова, коли він писав про появу нового типу українського селянина – раніше незнаного і невідомого, про його домінують в економіці та обороні.

У донцовській концепції селянського ренесансу ми спостерігаємо розумний і критичний селяноцентризм її автора. Мислитель свідомий того, що на початку ХХ ст. селянство не було повною мірою підготовленим до державного будівництва. Водночас за умов Української революції 1917 – 1921 рр. селянство виступило, послуговуючись сучасною термінологією, тригером тогочасних нелінійних процесів українського націотворення.

Як реальний Актор історичної реальності селянство мало свої характерні риси та особливості, відмінні від інших учасників революційних подій. За Д. Донцовим, з-поміж інших селянство було окремішнім суб'єктом, наділеним такими характеристиками. Перша – глибока свідомість своїх інтересів. Друга – «великий політичний інстинкт». Третя – «бистра орієнтація». Четверта – «незломна упертість в переслідуванню цілей». П'ята – «організаційний сприт». Шоста – «змісл порядку». Сьома – «повна байдужість до паціфізмів, антимілітаризмів та інших «ізмів»». Восьма – «аристократична відраза до всяких форм охлократії, насильно накидуваних ... інтелігенцію»³⁸.

Отже, для філософа, українське селянство, наділене означеними вище чеснотами, – фундамент міцного будинку «власної державности». Своє міркування він підкріпив судженнями проте, що селянство – геній «української раси». Воно наділене «глибокою мудрістю», «вродженою шляхотністю, розвиненим зміслом до дістінкції»³⁹.

Яким же бачив Д. Донцов будинок «власної державности»? Грунтуючись на селяноцентричному підході в інтерпретації подій Української революції, процесів становлення національної державности, у 1920 – 1921 рр., на час написання книги, мислитель запропонував оригінальну модель останньої. Він керувався тим, що селянин, селянська ідеологія – антидот більшовизму, нігілізму⁴⁰. По суті – «третій шлях» (подібно до аграристського його тлумачення) між ліберальними та соціалістичними стратегіями державного будівництва. Своєрідна селянська альтернатива, яку вдалося зреалізувати у Другій Речі Посполитій, Болгарії, Чехословаччині у міжвоєнний період. Його ідеалом була «селянська дрібно-буржуазна республіка»⁴¹. Отже, державницьке майбутнє України ним пов'язувалося з селянством і селянською дрібно-буржуазною республікою.

Синонімом до поняття «селянська дрібно-буржуазна республіка» для філософа було поняття «селянська демократія». Розумінню й виокремленню сутнісних аспектів цього явища присвячено чільне місце у праці «Підстави нашої політики». У властивій авторській манері розкрито, що таке демократія загалом, її різновиди, сутність власне селянської демократії.

Філософ писав: «Розумію під словом демократія зовсім, але то зовсім що інше, як наші фахові демократи, не належу рівнож до тих, що падають перед ідею, вираженою в сім слові на коліна». Демократія для Д. Донцова – «факт, котрий треба прийняти, чи він нам подобається чи ні ... Не можучи його знищити, треба взяти його в карби, урегулювати, бо, незагнужданий

36 Hopman A. Das ereignisreiche Leben eines "Wilhelminers". Tagebücher, Briefe, Aufzeichnungen 1901 bis 1920 / Hgb. M. Epkenhans. München: B. Oldenbourg Verlag, 2004. Pp. 1096, 1097.

37 Ereignisse in der Ukraine 1914 – 1922, deren Bedeutung und historische Hintergründe / Hgb. von Th. Hornykiewicz. Philadelphia, 1966. Band 1. P. 366.

38 Донцов Д. Підстави нашої політики. Відень: видавництво Донцових, 1921. С. 126.

39 Там само.

40 Там само. С. 200.

41 Там само. С. 119.

і неврегульований, він зруйнує цивілізацію». На його переконання, «є демократія і демократія», тому врегулювання демократії не є «квадратурою кола»⁴².

Розмірковуючи над «демократією і демократією», мислитель розумів багатоманіття форм цього феномену. Він розрізняв такі різновиди демократії: 1) «демократія «Бісів», Шигаєвщини»; 2) «московського «нічево»»; 3) «демократія Русо, сего великого плебея, як його в оден голос звать Нітцше і Карлейл»; 4) «вагнерівського «Смерку Богів»»; 5) «демократія Бетгове-нованої «Ероїка»»; 6) «демократія французького або болгарського селянина чи канадійського фермера»; 7) «демократія Савойця чи Гасконця»; 8) «демократія німецького соціал-демократа»⁴³.

Умовно всю тогочасну строкатість демократій Д. Донцов уклав у таку схему. З одного боку – демократії «паціфізму, егалітаризму, антимілітаризму, охлократії, жолудкового соціалізму і клясової боротьби, демократія загальної нівеляції обоготворення числа, сентиментально-анемічного народоправства». З іншого – демократії «праці, гієрархії, суспільної солідарности, обовязку і – міцного п'ястука». Характер і зміст демократій визначав їхню роль у житті нації та держави. За цим критерієм мислитель виокремив такі види демократії: «розсаджуюча і – скріплююча суспільність, ... руйнуюча і – будууюча». Спільним для всіх них є те, що пріоритетним регулятором у демократіях таких суспільств є «низько-матеріалістичні інстинкти мас або сваволя пана над отарою рівних рабів»⁴⁴. Таким чином, це були демократії – антагоністи, демократії-крайності.

З-поміж них у якісно кращий бік вирізнялася інша демократія. Її дослідник ідентифікував як демократію «самодисципліни, вищих ідей, котрі, як «родина», «рідний край», «суспільна солідарність» роблять з агльомерату ріжнобіжних воль один громадський організм вищого порядку». Така демократія, за Д. Донцовим – «елемент продукції, праці та елемент свободи і самодіяльності». Вона для нього – ідеал. Типовою країною з ідеальною демократією для мислителя була «північна Америка»⁴⁵.

Водночас не лише «північна Америка» уособлювала в собі донцовський ідеал демократії. Її риси він убачав і на європейському континенті. Зокрема, у селянських демократіях загалом і в українській зокрема. Завдяки власне селянству, доводив мислитель, демократія набуде нового «подиху життя», «коректури». Під впливом селянства і його сили демократія зможе встояти перед цивілізаційними викликами і не стати жертвою останніх⁴⁶.

Таким чином, є достатньо підстав говорити про те, що ідеальною Д. Донцов вважав демократію українських селян. Її він розумів як варіант загальної ідеальної демократії, властивої Північній Америці та європейським селянським демократіям. У такий спосіб він не применшував роль і значення українського селянства, його державотворчого потенціалу, української селянської демократії. Навпаки визнавав її варіантом ідеальної загальносвітової демократії. Відповідно «третьої шлях» українського селянства в його розумінні, яке було тотожним до аграристського, відповідав тогочасній загальносвітової тенденції демократичного розвитку.

Селянська демократія загалом чи демократія українського селянства зокрема для Д. Донцова є ідеальною, відмінною від інших, зважаючи на ідеальність та окремішність українського селянства – її творця, носія, суб'єкта. Як і у попередньому випадку – в обґрунтуванні унікальності селянства як Актора українського націо- та державотворення, так і у випадку обґрунтування ідеальності селянської демократії, філософ вдається до пояснень цього феномену шляхом розкриття унікальності її носія – селянства.

Насамперед ним акцентовано на окремішності селянства від інших тогочасних суб'єктів соціокультурного простору манерою і стилем світосприйняття. Їхня специфіка і відмінність від інших формують особливості психології українського селянства. Основними з них, на

42 Там само. С. 202.

43 Там само. С. 202 – 203.

44 Там само. С. 203.

45 Там само.

46 Там само. С. 204.

думку мислителя, були такі. Перше. Українське селянство сприймає світ крізь вироблену ним рафіновану призму. Відповідно до неї, лише селянин – його «правний спадкоємець». Друге. Він не знищує красу, якою пишається, захоплюється, насолоджується: «не топче ногами квітів». Єдине, що він хоче – «мати їх і для себе». Третє. Не прагне «стягнути вище стоячих в діл», лише досягти їх рівня. Четверте. Не принижує ворога, воює з ним як із рівним, з яким «все ж треба якось «урядити ся»». П'яте. Повага до права власності, несприйняття методів «воєнного комунізму». Шосте. Селянству властива революційність. Її воно рельєфно виявило під час селянської революції 1902 р., 1905 – 1906 рр., 1917 рр. та боротьби проти більшовиків. Сьоме. Селянський традиціоналізм, глибоке розуміння тяглості соціальної еволюції, – все те, що заперечують і не розуміють «апостоли «світової революції»». Восьме. Надрозвинене почуття гумору, що засвідчує «організуючу силу інтелекту», потяг до успіху та успішності, схильність не впадати у відчай перед труднощами, не боятися смерті. Дев'яте. «Здоровий розум нашого селянина», його практичність і прагматизм. Десяте. Тяжіння до індивідуалізму: «почуття особистої вартості і відповідальності». Відповідно – «противність до колективної відповідальності нігілізму». Одинадцять. Глибока повага до таких соціальних, політичних та духовних інститутів, як родина, приватна власність, держава, церква. Дванадцять. Патріотизм селянства. Без патріотизму не може існувати жодна нація чи держава. Тринадцять. Селянський здоровий скептицизм у ставленні до іншого: «цілком оправдане недовіря до всякого чужинця». Цю рису мислитель протиставляв «розслабляючому «інтернаціоналізмові» наших соціал-геростратів». Чотирнадцять. Український національний характер селянина відмінний від московського аналога і споріднений «з головними підставами європейської психіки»⁴⁷.

Таким чином, зазначені вище основні характерні риси психології сучасного Д. Донцова українського селянства відокремлювали його як носія селянської демократії, як і саму селянську демократію, від носіїв інших демократій та власне інших демократій. Завдяки такій психології селянська демократія загалом і українського селянства зокрема – ідеальна, відповідала тогочасним світовим зразкам. Власне український селянин, в інтерпретації філософа, як уособлення української селянської демократії – «кляса майбутности», «наділена розвинутою правовою свідомістю, готова всякими способами боронити своїх прав, погорджуюча готовими ідеологіями, ворожа всяким «соціалізмам», «паціфізмам» та «інтернаціоналізмам»»⁴⁸. Тобто, українське селянство – Актор нації, що має перспективи. Відповідні перспективи має і українська селянська демократія, носієм і уособленням якої воно є.

Висновки.

Отже, узагальнивши викладене вище, є достатньо підстав констатувати, що Перша світова війна, селянські революції в Європі зумовили те, що на авансцені європейської історії початку ХХ ст. з'явився новий Актор – селянство. По суті поява такої селяноцентричності й є в інтерпретації Д. Донцова селянським ренесансом у Центрально-Південно-Східній Європі загалом і в Україні зокрема.

Селянський ренесанс в Україні, відповідно до донцовської концепції, – пріоритет селянства в економіці, обороні, політиці. В українській ситуації початку ХХ ст. селянство по суті стало провідником модерної української нації, носієм української ідентичності, втіленням національних ідеалів і чеснот, соціально-економічною та суспільно-політичною основою української державності. Відповідно до поглядів Д. Донцова, селянство – геній «української раси», наділений «глибокою мудрістю», «вродженою шляхотністю, розвиненим зміслом до дістінкції».

Для Д. Донцова селянський ренесанс виявився і у тому, що селянство стало реальним Актором української історичної реальності. Селянство було окремішнім суб'єктом, із властивими лише йому ознаками. По суті воно – фундамент міцного будинку «власної державності».

47 Там само. С. 204 – 208.

48 Там само. С. 207.

Державницьке майбутнє України Д. Донцов пов'язував із селянством і селянською дрібно-буржуазною республікою. Синонімом до поняття «селянська дрібно-буржуазна республіка» для філософа було поняття «селянська демократія». Селянська демократія загалом чи демократія українського селянства зокрема для Д. Донцова є ідеальною, відмінною від інших, зважаючи на ідеальність та окремішність українського селянства – її творця, носія, суб'єкта.

Концепція селянського ренесансу Д. Донцова суголосна з аграризмом, ключовими ідеологемами якого є такі: 1) унікальність та незаперечна цінність для людства духовних, моральних, культурних і соціальних властивостей, притаманних селянству та його праці; 2) визнання селянства самостійною у політичному житті верствою; 3) не капіталістичний, а «окремішній» селянський шлях розвитку суспільства, збереження приватної власності – дрібної селянської власності як оптимального регіонального її варіанта та підґрунтя соціального прогресу, а також ідея селянської кооперативної держави; 4) перевага землеробства і села над промисловістю і містом, а також селянства над іншими соціальними групами; 5) селянство – землеробська верства – зосереджує в собі основні позитивні цінності й якості суспільства, є фундаментом стабільності держави й носієм національної ідентичності, а перелічені чесноти мають визначати його політичну владу⁴⁹.

Таким чином, у праці «Підстави нашої політики» представлено аграристські за змістом погляди Д. Донцова. Розроблена ним і належно обґрунтована концепція селянського ренесансу є аграристською. У такий спосіб інтелектуальна спадщина Д. Донцова представляє, окрім іншого, й український аграристський інтелектуальний дискурс. Вона, з одного боку, гармонійно доповнює теорію українського аграризму, представлену творчим доробком П. Куліша, В. Липинського, Г. Сіманціва та інших авторів. З іншого – компонент центрально-південно-східної аграристської думки.

Фінансування дослідження.

Стаття містить наукові результати за фундаментальним дослідженням «Соціокультурний простір України другої половини XIX – першої третини XX ст.: селянський світ» (номер державної реєстрації: 0123U101600).

References:

1. Auhagen, O. (1919) Agrarfrage in der Ukraine. Schmollers Jahrbücher, 43. [in German].
2. Dontsov, D. (2022) Pidstavy nashoi polityky ta inshi pratsi [Foundations of our politics and other works]. Ternopil: Kryla. [in Ukrainian].
3. Ereignisse in der Ukraine 1914 – 1922, deren Bedeutung und historische Hintergründe (1966), 1. [in German].
4. Groener, W. (1957) Lebenserinnerungen. Jugend. Generalstab. Weltkrieg. Göttingen. [in German].
5. Hopman, A. (2004) Das ereignisreiche Leben eines “Wilhelminers”. Tagebücher, Briefe, Aufzeichnungen 1901 bis 1920. München: B. Oldenbourg Verlag. [in German].
6. Kharakhash, B. (1998) Ideia natsii u tvorchosti Dmytra Dontsova. Ukrainski problemy [The idea of the nation in the work of Dmytro Dontsov], 1, 128 – 140. [in Ukrainian].
7. Kornovenko, S. Ahraryzm. Velyka ukrainska entsyklopediia. [Agrarianism. Great Ukrainian encyclopedia]. Retrieved from <https://vue.gov.ua/Ahraryzm> [in Ukrainian].
8. Lazanska, T. Tymchasovozoboviazani seliany. [Temporarily obliged peasants]. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Tymchasovozoboviazani_seliany [in Ukrainian].
9. Lukashenko, Ye. (2016) Chynnyi natsionalizm Dmytra Dontsova. [Current nationalism of Dmytro Dontsov]. Politykus. [Politician], 3, 9 – 19. [in Ukrainian].
10. Naukovo-ideolohichniy tsentr imeni Dmytra Dontsova. [Scientific and ideological center named after Dmytro Dontsov]. Retrieved from <http://dontsov-nic.com.ua/author/donzadmin/> [in Ukrainian].
11. Onufriiv, R. (2021) Stanovlennia ta osnovni zasady natsiokratychnoi kontseptsii derzhavy v 1920-kh – 1930-kh rr. [The formation and basic principles of the nation-democratic concept of the state in

⁴⁹ Корновенко С. Аграризм. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Аграризм>

- the 1920s - 1930s] *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. [Legal scientific electronic journal]*, 1, 412 – 415. [in Ukrainian].
12. Shlikhta, I. (2008) Postat Dmytra Dontsova u pratsiakh ukrainskykh uchenykh [The figure of Dmytro Dontsov in the writings of Ukrainian scientists] *Ukrainska biohrafistyka [Ukrainian biography]*, 4, 283 – 296. [in Ukrainian].
13. *Sovetsko-hermanskye otnosheniya ot perehovorov v Brest-Lytovske do podpysaniya Rapallskoho dohovora [Sovetsko-hermanskye otnosheniya ot perehovorov v Brest-Lytovske do podpysaniya Rapallskoho dohovora. Sbornyk documents]* (1968) Moskva: Polytyzdat, T.1. (1917 – 1918) [in Russian].
14. Sytnyk, O. (2009) Dontsov D. i problema ukrainskoi natsionalnoi ideolohii. [Dontsov D. and the problem of Ukrainian national ideology] *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. [Scientific works of the Faculty of History of Zaporizhzhya National University]*, XXVII, S. 140 – 143. [in Ukrainian].
15. Vikhrov, M. Lypynskyi i Dontsov: spir na hrani dvokh svitiv. [Lypinsky and Dontsov: a dispute on the edge of two worlds] Retrieved from <https://tyzhden.ua/lypynskij-i-dontsov-spir-na-hrani-dvokh-svitiv/> [in Ukrainian].
16. Zaitsev, O. (2014) Doktryna Dmytra Dontsova ta yii vplyv na natsionalistychnyi rukh 1920 – 1940-kh rokiv. [Doctrine of Dmytro Dontsov and its influence on the nationalist movement of the 1920s - 1940s] *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. [Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood]*, 24, 16 – 34. [in Ukrainian].
17. Zaitsev, O. (2016) Osmyslennia dosvidu Ukrainskoi revoliutsii u tvorakh Dmytra Dontsova. [Understanding the experience of the Ukrainian revolution in the works of Dmytro Dontsov] *Istoriia ta istoriografiia v Yevropi. [History and historiography in Europe]*, 5, 77 – 88. [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 15.08.2024

Схвалено до друку / Accepted: 27.09.2024